

שבוע 7 – סיום הפרק

את השבוע הקרוב נקדיש לחזרה מסכמת על פרק שני ולהרחבות בנושא לימוד מסיום הפרק. פרקנו, כהרבה פרקים מסתיים בדברי אגדה הקשורים ללימוד תורה ומזמן מספר עיונים חשובים בנושא:

ידע מול הבנה

בכל מערכת לימודית חינוכית ותרבותית מתקיים מתח בין חשיבותו של הידע לבין חשיבותה של החשיבה וההבנה. כל אחד תובע דגשים וכישורים שונים. – מה העמדות השונות השונות ביתן למצוא בסוגיה בדף לג לשאלה זו?

א. מהי הבנה?

- מהי ההבנה המוגדרת כחכמה לפי רש"י. ראו ד"ה 'שלמדו חכמה' וד"ה 'תלמוד' (הראשון והאחרון בעמ' 139 בשטיינזלץ).
- האם הסבר זה הולם את הדוגמאות שמובאות בשם רבא ושמואל?
- המהר"ל מעמיד את ההבנה במישור אחר לחלוטין:

ספר חדושי אגדות חלק שלישי עמוד כא – מסכת בבא מציעא

רבו שלמדו חכמה. פי' חכמה הוא התלמוד שהוא החכמה באמת, לאפוקי המשנה שאין המשנה רק ללימוד המצוה כמו שהיא ולעשות הבלדל בין דין לדין, ולא ידע למה זה רק על פי החכמה ולפיכך קאמר רבו שלמדו חכמה שהוא הבנת הדבר על אמתו. ונקרא בלשון הכתוב ושמרתם זו משנה לפי שהמשנה שהוא ציור המצוה בלבד אין צריך כל כך שיחכם בה, רק שיוכר דבר המצוה, ולכך נקרא המשנה בלשון שמירה. אבל התלמוד הוא נקרא למוד ונקרא גם כן חכמה... והיינו דתנן רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמיד ששגגת תלמיד עולה זדון: – פי' כי התלמוד הוא שכלי ואין טעות ושוגג בשכל רק השוגג מצד הגוף החמרי, בזה שייך שוגג, וכאשר הוא טועה בתלמוד שהוא שכלי אין בזה שוגג רק זדון דאין בשכלי שוגג ודבר זה מבואר...

אבל נראה כי קרא בעלי מקרא אחיכם מפני שהחכמה והתורה צמודים אחים, זה ברוח הקודש וזה בחכמה, ולפיכך הם אחים צמודים, אבל המשנה הוא שונא לחכמה בעבור שאין המשנה שכלית כמו החכמה ודבר שאינו שכלי מתנגד לשכלי. ולפיכך אמר מנדיבם אלו עמי הארץ כי עמי הארץ שכולו גשמי הוא מובדל ומנודה מן החכמה. ותבין עוד כי נקרא בעלי מקרא אחים לבעלי תלמוד כי בעלי התלמוד אינם אחים לבעלי המשנה שאינם דורשים ולומדים מן המשנה, ואף שהם דורשים גם כן מן המשנה אינם דורשין מן המשנה רק כאשר קשה להם המשנה, ואין זה נקרא למוד רק שמפרשי המשנה, ואם היה נשנית המשנה בלשון אשר הם מפרשין ומתריצין לא היה צריך פי' כלל, ואם אנו מפרשים טעם המשנה דבר זה הוא עצמו התלמוד אם כן אין עניין בעלי משנה לבעלי התלמוד וכל אחד דבר בפני עצמו כי המשנה הוא הדין כמו שהוא והתלמוד הוא מפרש טעם הדבר. אבל התלמוד הוא יוצא מן המקרא ובשביל כך הם אחים. והנה רש"י פירש סוגיא זאת באופן אחר אך פי' זה הוא אמת:

ב. תלמיד וצריך לו רבו

השוו את פירוש רש"י לפירוש המובא בשיטה מקובצת בשם ר' חננאל:

שיטה מקובצת מסכת בבא מציעא דף לג/א

תלמיד וצריך לו רבו מהו כלומר תלמיד חריף שרבו נהנה ממנו ומשאלות התלמיד ומחקריו מוסיף הרב חכמה כדאמרינן הרבה תורה למדתי מרבתי ומתלמידי יותר מכולם

- כיצד מתנהל שיעור לפי כל אחד מהפירושים – מהי מטרת הלימוד?

ג. הכישורים החשובים ללימוד

מסכת אבות פרק ה משנה טו

ארבע מדות ביושבי לפני חכמים ספוג ומשפך משמרת ונפה ספוג שהוא סופג את הכל משפך שמכניס בזו ומוציא בזו משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים ונפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת:

- דרגו מהטוב אל הגרוע את המידות?
- מי עדיף משפך או משמרת?

מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ה משנה יח

והשלישי, דומה למשמרת שנותנים על פי החבית שיכנס בה היין הצלול וישארו השמרים במשמרת. ורבינו שלמה ז"ל [ד"ה שמכניס] כתב, כי זה טוב ממשפך, שזה לא קלט כלום, וזה קלט קצת פסולת. ורבינו משה ז"ל [יד] ד"ה דמה] כתב בהפך. ואני אומר, שדברי רבינו שלמה ז"ל הם אמת בלימוד ההלכה, שישאר בידו קצת לשונות, יותר טוב משלא ישאר בידו כלום. ודברי רבינו משה ז"ל הם אמת בענין דעות האמונה, שיותר טוב שלא ישאר בידו כלום, ולא שישכח הדעות האמיתיות וישאר בידו דעות הכפירה. והנה הם הולכים בזה לפי שיטתם, כי רבינו שלמה ז"ל מפרש כל זה בענין לימוד ההלכה, ורבינו משה ז"ל בענין לימוד החכמה.

! על ערך הלימוד בע"פ בעידן בו כל הידע נגיש – ראו מאמרו של פרופ' אריאל הירשפלד בנספח מספר 1 (בקלסר המאמרים)

מקרא משנה ותלמוד

היחס בין שלוש הדברים נידון במחלוקות האמרואים לגבי הלימוד שמצריך ברכת התורה לפניו. נסו להסביר את הדעות השונות:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יא/ב

אמר רב הונא למקרא צריך לברך ולמדרש אינו צריך לברך
 ורבי אלעזר אמר למקרא ולמדרש צריך לברך למשנה אינו צריך לברך
 ורבי יוחנן אמר אף למשנה נמי צריך לברך [אבל לתלמוד אינו צריך לברך]
 ורבא אמר אף לתלמוד צריך [לברך] דאמר רב חייא בר אשי זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקיין בספרא דבי רב הוה מקדיים וקא משי ידיה ובריך ומתני לן פרקיין

על לימוד מקרא

ראו כיצד מסביר רש"י את ההוראה 'מנעו בניכם מן ההגיון'

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כח עמוד ב

<p>תנו רבנן: כשחלה רבי אלעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבוים בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים – דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.</p>	<p>כ"י</p>	<p>מנהגיו – לא תרגילוס במקרא יותר מלאי, משום דמשכא, לטון אחר: משחת ילדים.</p>
---	------------	---

הרשב"ם נכדו של רש"י מסביר מדוע הוזנח לימוד המקרא בתחילת פירושו לפרשת השבוע (וישב):

רשב"ם בראשית פרק לו פסוק ב

(ב) אלה תולדות יעקב – ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזת הפשט ההגדות וההלכות והדינים על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון, וגם אמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות, וכדאמי במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינ' כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים:

תלמוד

על הגדרת תלמוד השוו רש"י בסוגייתנו להגדרת הרמב"ם:

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה יא

וחייב לשלש את זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב, ושליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה, וענין זה הוא הנקרא תלמוד.

המלאך, או על הערך של לימוד שירה בעל-פה / אריאל הירשפלד (מתוך הארץ)

הלימוד בעל-פה הוא הצורה המעמיקה ביותר ללימוד שירה. הוא, בעצם, הגשמתה. הוא הביצוע המתמודד עם תביעתה של השירה לעל-זמן. הוא סוג של חריתה. אלא שהאבן שלו היא התודעה החיה. מה יכול להיות מורכב יותר מן הצירוף הזה? בדרך הזאת הופך השיר בתודעה לצורה, להוויה חללית, והוא נצפה בעיני הרוח מתוכו ומסביבו כאחד, כאילו היה גוף תלת-ממדי.

מזה שנים, כשאני מלמד תלמידים לקרוא שיר, אני רואה שהידיעה החודרת והמקיפה ביותר עליו, זו שתשיג מעל ומעבר לכל מה שאוכל אני ללמד - היא לדרוש שילמדוהו בעל-פה. כך יפעל השיר בלעדי ויחשף עם הזמן למבטה המשתנה של תודעת האנשים הלומדים במחיצתי וייהפך לקניינם. ראיתי היטב שכשאני דורש שילמדוהו בעל-פה, נהפך הדיבור שלי כמורה צנוע יותר, ומתמלא דרך-ארץ בפני השיר ותודעת הקוראים החדשים שלו - אני יודע שעלי להיזהר מפני התובנות שיעלו בהם בכל השנים הבאות, העוללות לגחך מאוד על הכללות פרשניות גורפות מדי מצדי. יש כאן היפוך יוצרות ברור: מה שנראה כאילו הוא כפייה חזקה במיוחד של עמדת המורה על תלמידיו - התביעה לשנן וללמוד בעל-פה, הוא פתח ללימוד עצמאי יותר מכל לימוד אחר. אפילו שיר שייבחר מתוך מניעים שתלטניים ממש - כמו שיר המבטא עמדה רעיונית חזקה כלשהי, אם ילמד בעל-פה - ישתחרר בקלות מפרשנות המורה וכוונותיו, כי שיר הוא תמיד מורכב יותר מכוונה אחת. והמעניין מכל: שיר שנלמד בעל-פה הוא הדבר הטוב ביותר למרוד בו, אם הוא מקומם. כי הוא נוכחות אמיתית.

אבל עיקר הערך בלימוד בעל פה הוא עומקה של חוויית ההבנה הזורמת, החוברת לתחושת היופי העולה מן ההתבוננות הפנימית בשיר. רק כשהשיר נחרת בתודעה הוא ניתק כליל מגבולות הדף הכתוב, הרוחם אותו לרצף הקווי, החד כיווני, הבלתי הפיך של הכתיבה והדפוס, ומה שהיה קו דו ממדי הופך גוף מעופף העשוי צורות ובני צורות, אלה בתוך אלה, הקורמות מרקמים וצבעים אינסופיים מתוך מגע הצורות במשמעות המלים.

כל הדברים המייגעים שיש לומר בשיעור על שיר - על הזיקות הצליליות בין מלים, על יחסי הגומלין בין סמלים שונים, מתבארים בדרך הזאת מעצמם, הם מובנים מאליהם באמת. אמנם - לפעמים אחרי זמנים רבים ולא דווקא בזיקה לבית הספר, אבל רק כך הם הופכים ליפה, לרגע של מגע בין מלים וצורות ותנועות לחיים. ההוראה ללמוד בעל-פה, למרות חזותה המחמירה, היא ההוראה הנונת ביותר, המוותרת למעשה על קניין הכוח שבנתניה.

חלל התודעה הוא עולם והלימוד בעל-פה, ככל התנסות של ממש, מביא אל תוכו יצור חדש, תושב, שיש לחיות אתו, והחיים במחיצת שיר לאורך השנים הם חוויה עתירת תוכן. היא ידידות אמיתית, או יחס אחר, שיכולים להיות בו גם כעס וסלידה, ולפעמים - מין יחס כפול, של אהבה עזה לשתי שורות, ואכזבה וכעס על ארבע השורות הנוותרות. פתיחתו של "סליחות" של לאה גולדברג, למשל, היא מן הדברים היקרים ביותר באוצר השירים שלי, אבל ככל שהשיר מתקדם, אל הבית הבא ואל חלקו השני - הוא הולך ודוהה, כמעט מתייבש לעיני, ואני סולד ממש מסופו, כאילו היה חבר יקר שאני רואה אותו בקלקלתו, באיזו כפייתיות עוויתית המזיקה לו. השירים שלמדתי בעל-פה בחיי, פרקי התנ"ך, סיפורים קצרים שאני זוכר בעל-פה, אינם בגדר השכלה, אלא הם חומרים לרוח להתגלם בהם, הם ממחישים אותה כפי שהמוסיקה ממחישה את הזמן. הם מעקה לרוח להישען עליו במחוזות הערפל, הם גזע להתלפף עליו, מסיכה להיכנס אל תוכה במקום של רדיפות, וגם, לפעמים, נוצת טווס נוצצת במקום שיש צורך בנוצת טווס. וחשוב עוד יותר: שירים הם ידידים אמיצים, כי שירים הם ריכוזי החוכמה האנושית.

פילוסופיה היא אהבת החוכמה, אבל השירה היא החוכמה עצמה בריכוזה הגבוה, המזוקק והעשיר ביותר. הדיבור עליה הוא פילוסופי, אם הוא במיטבו הנדיר, אך היא עצמה - דברה של סופיה. ידידותם של השירים היא עשירה באמת והם מיטיבים להתבגר ולהתפתח לצדך, בתוכך, ברגעים רבים ובלתי צפויים הם צצים מנבכי הזיכרון לקריאתה של הרוח ומחווים דעה על המתרחש, וכשמתרוקן הלב פתאום ומתחלל מאוד, הם מגיחים לפעמים כמו ביוזמתם, ככלב נאמן, ומזכירים את ידידותם. אתה יכול להיעלב לאורך שעות על ספסל ההמתנה במשרדי הביטוח הלאומי, ופתאום צץ לנגד עיניך "יפוי כוח" של אבידן; ומיד, כאילו הטבילוך לרגע בנחל בהיר והרוח מצננת את שערותיך.

ואם בא אליך תלמיד שלימדת אותו שיר, לפני שנים רבות, ואומר לך שורה מתוכו, נוספות לך שנים רבות. כאותה פעם שבה עמדת בתחנת רכבת ניו-יורקית מזוהמת ורועשת, מחכה לרכבת, ופתאום נגע בכתפי גבר צעיר ואמר לי בלחש, בחיוך - "הוא הלך ועבר על פני, יכולתי לגעת בשולי אדרתו..." הוא צחק עלי קצת, והרבה - לא צחק כלל. הוא הניח לפני מתת יקרה שנדמה לו שאני נתתי לו פעם.

ואם אתה שומע קורא דגול אומר שיר בעל-פה, אתה רואה איך אדם מתגלם במלים בפועל ממש - כמו לשמוע את חיים גורי אומר שירים. כשהוא אומר מן הזיכרון את "חיוך ראשון" של אלתרמן, על כל אורכו הכביר, אתה רואה אותו מטפס עליו, עובר מגג אל גג, מתחלק על פני מעקים, מתגנב בין זוויותיו, מציץ בתריסים, וקופץ, לבסוף, בין שתי המלים האחרונות, קפיצה שיש בה התחייבות בנפש. ...